

Nelegální zalesňování v CHKO Žďárské vrchy

Plíživá hrozba snižování biodiverzity v krajině

Aneta Dvořáková, Luděk Čech, Václav Hlaváč

Zalesňování zemědělských pozemků je veřejností většinou považováno za činnost pro přírodu a krajinu přínosnou. Realita je však často přímo opačná.

K zalesňování jsou totiž přednostně vybírány hospodářsky obtížně využitelné plochy, které

v okolní intenzivně využívané krajině představují poslední ostrůvky biodiverzity. Zalesněním se tyto plochy mění nejčastěji na kulturní smrčinu s minimální ekologickou hodnotou a výrazně sníženou biodiverzitou.

Zbytky populace prstnatce májového v odrůstajícím, nelegálně založeném jehličnatém porostu v k. ú. Kameničky.
Foto Lubomír Dajč

Od roku 2004 eviduje Správa CHKO Žďárské vrchy přes 500 záměrů zalesnění o souhrnné rozloze 3,68 km². Z tohoto počtu bylo 136 ploch (0,54 km²) zalesněno nelegálně. Násobně větší plochy porostů, většinou spontánně vzniklých, jsou každoročně převáděny na lesní pozemky tzv. rozhodnutím v pochybnostech, kdy je pouze uváděn do souladu zápis v katastru nemovitostí s reálným stavem. Zejména nelegální zalesňování přineslo zánik desítek cenných lokalit včetně biotopů zvláště chráněných druhů.

Příčinou je změna tradičního hospodaření

Typickými prvky krajiny Žďárských vrchů byly donedávna extenzivně využívané plochy jako pastviny, stráně a meze, úvozy nebo lesní loučky. Hustá síť těchto prvků tvořila v krajině pestré mozaiku stanovišť, na kterých nacházela svá útočiště široká škála rostlinných a živočišných druhů. Poslední desetiletí přinesla však v zemědělství radikální změny – tradiční způsoby hospodaření na malých plochách nahradilo intenzivní velkoplošné hospodaření. Od druhé poloviny minulého století je krajina přizpůsobována těžké technice a dochází ke scelování pozemků, často v kombinaci s jejich plošným odvodněním. Obhospodařování drobných a málo úrodných ploch se stává ekonomicky neudržitelné, tyto plochy jsou buď začleňovány do okolních bloků, nebo jsou ponechány ladem. U nepřístupných, zamokřených či svažitých pozemků řeší někteří vlastníci problém jejich zalesněním. Původní pestrá mozaika nelesních i lesních stanovišť je tak nahrazena rozsáhlými spojitými celky orné půdy, které se střídají s hospodářskými, převážně smrkovými lesy. Tento stav přináší rapidní pokles druhové pestrosti a pokles početnosti většiny druhů, které původně obývaly zemědělskou krajinu.

Dvojitá cesta k lesu

Pokud vlastník pozemku hodlá svůj pozemek zalesnit a chce postupovat legální cestou, musí podat žádost o územní rozhodnutí na příslušném stavebním úřadě. V takovém případě vydává správa CHKO závazné stanovisko, případně výjimku (1. zóna CHKO), a může tedy vyhodnotit vliv záměru na předměty ochrany CHKO, přítomnost ohrožených biotopů a druhů atd. Pokud by záměr představoval ohrožení cenných společenstev nebo chráněných či ohrožených druhů, zalesnění není povoleno.

Obtížně využitelné stráně jsou v okolní zemědělské krajině často posledním útočištěm pro původní druhy rostlin i živočichů. Zalesněním jsou ekologické funkce takového prvku výrazně eliminovány. Foto Václav Hlaváč

Lesní enklávy nejsou významné jen výskytem zvláště chráněných druhů, ale i tím, že přispívají k členitosti hranic a vzniku ekotonů. Jsou však obtížně přístupné pro těžkou techniku, proto i tyto plochy jsou častým adeptem na zalesnění. Foto Luděk Čech

Řada vlastníků volí však jednodušší cestu a svůj pozemek zalesní bez jakéhokoliv projednávání. Tento nelegální postup volí někteří z nevědomosti, jiní pravděpodobně s představou, že se na přestupek nikdy neprijde a starší porosty se později převedou na lesní pozemky uvedením do souladu stavu v KN se stavem skutečným. Právě

toto nelegální zalesňování působí v přírodě největší škody.

Začíná to nenápadně

Jednotlivé případy nelegálního zalesnění mívají často společný scénář. Vlastník vnímá své pozemky (ostatní plochy, špatně využitelné travní porosty) jako hospodářsky bezcenné a zalesně-

Hnědásek rozrazilový (*Melitaea diamina*) – dříve běžný motýl je dnes uveden v Červeném seznamu jako ohrožený druh. Příčinou jeho dramatického úbytku je intenzivní zemědělství a nevhodné zalesňování zemědělských půd způsobující zánik lokalit a ztrátu spojitosti jednotlivých metapopulací v krajině. Foto Petr Mückstein

Nelegální výsadba smrku na původní mokřadní louce v k. ú. Vojnův Městec po patnácti letech zcela potlačila původní pestrá společenstva. Foto Václav Hlaváč

ním se je snaží alespoň nějak zhodnotit a využít. Lokalita bývá často zalesňovaná postupně, podle okamžitých možností. V řadě případů se také rozbíhá dominový efekt, kdy se do nelegálního zalesňování pouštějí další vlastníci, stržení sousedovým příkladem.

Dopad na biodiverzitu

Nejnápadnějším negativním vlivem zalesnění je poškození nebo úplné zničení stanovišť zvláště chráněných druhů živočichů a rostlin a vymizení druhů samotných. Pro krajinu Žďárských vrchů jsou nejčastější případy zalesnění vlhkých luk, smilkových trávníků a vřesovišť. Ojedinělé nejsou případy, kdy je zalesněna louka s výskytem zvláště chráněných druhů, jako jsou prstnatec májový, upolín nejvyšší, vachta trojlístá, ostřice Davallova, vemeníky či modrásci rodu *Phengaris*.

I při absenci zvláště chráněných druhů organismů se na zalesněné lokalitě mohou vyskytovat ohrožené druhy červených seznamů, druhy regionálně vzácné a biogeograficky významné. Jen namátkou lze z cenných druhů pro území Žďárských vrchů uvést škardu měkkou jestřáb-níkolistou, ptačinec bahenní, kociánek dvoudomý nebo hnědáka rozrazilového.

Významným faktorem pro udržení druhové pестrosti je také diverzita stanovišť, biotopů, resp. společenstev. Zalesnění zpravidla přináší zánik vzácných a ohrožených biotopů, které

jsou nahrazeny iniciálním lesním porostem, v případě nelegálního zalesnění téměř vždy směřovaným ke kulturní smrčtině. Zvláště tíživá je v případě Žďárských vrchů ztráta ohrožených nelesních biotopů, jako jsou minerotrofní rašeliniště, luční prameniště, vlhké pcháčové a rašelinné louky, krátkostébelné smilkové trávníky a vřesoviště. Tyto biotopy zásadním způsobem spoluvytvářejí přírodní hodnoty území a jsou hlavním předmětem zájmu ochrany přírody.

Dalším důsledkem zalesnění je často také zánik ekotonů a vznik zcela ostrých a rovných hranic mezi intenzivně využívanou zemědělskou půdou a hospodářským lesem. Tím dochází k výrazné unifikaci krajinné struktury. Zalesňování hospodářsky nevyužitelných pozemků, které se často nacházejí na rozhraní lesních a nelesních částí krajiny, tento proces velmi významně urychluje.

Ani tím však výčet negativních dopadů nekončí. Výsadba dřevin může ovlivnit také ekologickou konektivitu. Je zřejmé, že zalesnění obecně zlepšuje konektivitu lesních stanovišť, v některých případech může ale vytvořit bariéru pro ohrožené luční a stepní druhy. Přitom umožnění migrace a zajištění spojitosti ploch se zbytkovými (meta)populacemi ohrožených druhů je dnes považováno za nezbytný krok k omezení populační krize a ke stále pokračujícímu vymírání druhů.

Zalesňování se může negativně projevit také na krajinném rázu. Posláním chráněných krajinných oblastí je mimo jiné také chránit dochovaný krajinný a kulturně-historický ráz oblasti. Rozrůstání lesních celků na úkor mozaikovitě a otevřené krajiny, přibližování lesů intravilánu obcí i změny pohledových horizontů se nepochybně podílejí na smýváním kulturně-historické podoby krajiny.

Není les jako les

Vliv zalesnění je dán také podobou a kvalitou zakládání porostů. Zalesňování je v drtivé většině případů prováděno způsobem pro vlastníka nejjednodušším, nejlevnějším a v oblasti obvyklým, tedy výsadbou smrkových sazenic. U nelegálního zalesňování není založení porostu podložené zalesňovacím projektem, není regulováno závazným stanoviskem OOP, ve kterém je možné stanovit mimo jiné podmínky týkající se druhové skladby, druhu smísení apod. Nelegální zalesnění nerespektuje obvykle ani lesnickou typologii, následné hospodaření probíhá zcela bez kontroly odborných lesních hospodářů a orgánů státní správy lesů. Vedle extrémně rychlého poklesu biodiverzity vyvstává také otázka dlouhodobé perspektivy takových porostů.

Hodnocení záměrů na zalesnění

Hodnocení záměrů zalesňování musí vycházet z posouzení tří okruhů: Prvním je **posouzení vlivu na biodiverzitu**. Při tom je nutné hodnotit aktuál-

ní bohatství druhů a společenstev konkrétní lokality i potenciál jejího dalšího vývoje. Primárně je třeba hodnotit vliv na druhy chráněné, druhy Červených seznamů a druhy regionálně významné. Mimo samotné druhy se dále hodnotí výskyt, rozloha a kvalita přírodních biotopů.

Posoudit je vždy nutné také vliv zalesnění na migrační propustnost krajiny. Jde zejména o to, aby nebyla zalesněním znemožněna komunikace populací, vázaných na bezlesé biotopy. Ke vzniku bariéry může dojít například tím, že zalesnění propojí rozsáhlejší lesní oblasti a tím rozdělí původně propojené nelesní biotopy apod.

Dalším faktorem, který nelze opomenout, je otázka krajinného rázu. Krajinný ráz jako odraz harmonických měřítek a kulturně-historického vývoje v krajině nelze opomíjet, zejména pokud zalesnění přispívá ke vzniku souvislých lesních celků na úkor původní mozaikovitě krajiny.

Reálná praxe a spolupráce s úřady

Zalesňování, respektive změnu druhu pozemku, neošetřuje pouze zákon o ochraně přírody a krajiny, ale dotýká se i zákona č. 334/1992 Sb., o ochraně zemědělského půdního fondu, zákona č. 289/1995 Sb., o lesích nebo zákona č. 183/2006 Sb., o územním plánování a staveb-

ním řádu. V případě, že zalesnění neohrožuje zájmy ochrany přírody, případně je neohrožuje po provedení nezbytných úprav (např. změna druhového složení), je tedy další postup při „zlegalizování“ výsadby nutné projednat s orgány ochrany ZPF, státní správou lesů a se stavebním úřadem.

V případě, že je zjištěno nelegální zalesnění, které je z hlediska ochrany přírody vyhodnocené jako nežádoucí, osvědčilo se v praxi nejprve vyzvat vlastníka, aby nelegální zalesnění odstranil a plochu dál obhospodařoval tak, aby nedošlo k poškozování zájmů ochrany přírody. Podle situace může správa CHKO nabídnout k následné údržbě pozemku využití prostředků Programu péče o krajinu apod. Pokud vlastník tuto výzvu neakceptuje, je nutné zahájit řízení o návratu do původního stavu (§ 86, odst. 1 zákona 114/92 Sb.) s možným postihem za nesplnění uložených opatření.

Při řešení případů nelegálního zalesnění je vždy důležité, s jakým odstupem po vlastním zalesnění se případ začne řešit. Obecně platí, že čím je vysazený porost starší, tím klesá ochota vlastníků k nápravným opatřením, a tím obtížnější jsou i správní řízení vedoucí k nápravě nelegálního stavu. V úvahu je nutné brát i skutečnost,

že od určitého stadia je již poškození biotopu nevratné, v takových případech je nutné posoudit účelnost návratu do stavu před zalesněním. Základem je tedy včasné odhalení nelegálního zalesnění, to však mnohdy připomíná detektivní práci založenou na náhodě, všímavosti a úsudku pracovníků ochrany přírody přímo v terénu.

Jak tedy dál?

Cílem tohoto příspěvku není zpochybnit zalesňování zemědělských půd obecně. Správně navržené zalesňování může přinést řadu pozitivních efektů, zejména pokud jde o záměry rozčleňující velké plochy orné půdy. Tady je obvykle tvorba trvalých vegetačních struktur z mnoha pohledů evidentně prospěšná. Kromě přínosu pro biodiverzitu zde porosty dřevin mohou pomoci v boji s eutrofizací, erozí i suchem. Vznikají tak i jinak žádoucí migrační koridory pro lesní druhy organismů. Oproti stávající praxi je však třeba prosadit, aby zalesňování neprobíhalo na úkor prvků, které jsou nositeli druhové pestrosti a posledním útočištěm pro ohrožené druhy zemědělské krajiny. Těmto prvkům je naopak potřeba zajistit ochranu a podporu. Změnu přístupu je nutné v první řadě prosadit v nastavení dotačních programů MZe, postupně pak zvýšenou osvětou také v přístupech vlastníků zemědělské půdy.

Porovnání leteckých map z padesátých let minulého století se současnou situací ukazuje dramatické rozšiřování lesa na úkor extenzivně využívané zemědělské půdy (na snímku katastr Hamry u Hlinska). Zdroj Národní geoportál INSPIRE <<http://geoportal.gov.cz>>